

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МУЗИЧНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ВИКОНАВСТВА

УДК 78.03/.07+782.1

DOI <https://doi.org/10.31723/2524-0447-2024-39-23>

Наталія Володимирівна Остроухова

ORCID: 0000-0002-4266-1283

кандидат мистецтвознавства, доцент,

в. о. професора кафедри загального та спеціалізованого фортепіано

Одеської національної музичної академії імені А. В. Нежданової

Pchela45@i.ua

ПІВСТОЛІТТЯ В ОДЕСЬКІЙ ОПЕРІ – СЦЕНОГРАФІЯ ПЕТРА ПАНАСОВИЧА ЗЛОЧЕВСЬКОГО

Метою роботи є аналіз творчості головного художника Одеського державного академічного театру опери та балету, народного художника України, заслуженого діяча мистецтв України і Грузії Петра Панасовича Злочевського (1907, Київ–1987, Одеса). Методологія дослідження ґрунтується на історико-культурологічному, теоретичному і жанрово-стильовому аналізі його творчої діяльності в театрі з 1932 – художник, з 1944 – головний художник (з перервою у 1941–1944 рр.) по 1977 рр. Наукова новизна роботи полягає у аналізі діяльності художника у динаміці його розвитку та у історичному контексті буття Одеського театру. Творчість митця відрізнялася дивовижним почуттям стилю епохи, вмінням відтворити цю епоху на сцені у виставах різних жанрів. З'ясовується, що 1930–1950-ті рр. можна віднести до першого етапу його діяльності, характерними рисами якого є докладно виписані деталі, подробиці побуту, створення колоритних й мальовничих декорацій для втілення зрелищного видовища. Яскравими подіями стали постановки нових опер та балетів таких композиторів, як Р. Глієр, К. Данькевич, О. Чишко, Б. Лятошинський... Другий етап розпочався у 1960-ті роки. Сценограф хвилює спектакль загалом, тому він віддає перевагу вражаючим деталям, що мають символічне звучання, як в опері Дж. Пуччіні «Чіо-Чіо-Сан», використовує світлові можливості

сцени, як в опері А. Петрова «Берег надії», втілює сміливі задумки постановників завдяки оновленій машинерії, як в опері В. Губаренка «Загибель ескадри», де багатоповерховий сейф для зберігання м'яких декорацій було декоровано як бойовий корабель. **Висновки.** Творчість митця, художника, педагога та суспільного діяча П. П. Злочевського дуже багатогранна і продуктивна. За переліком постановок, сценографію яких створював головний художник Одеського театру опери та балету, можна вивчати його історію.

Ключові слова: Одеський театр опери та балету, жанрово-стильовий аналіз, особливості інтерпретації, театральний художник, пластична система, образне оформлення п'єси, просторовий образ.

Ostroukhova Nataliia Volodymyrivna, Candidate of Art Studies, Associate Professor, Acting Professor at the Department of General and Specialized Piano of the Odesa National A. V. Nezhdanova Academy of Music

Half a century at the Odesa Opera House – scenography by Petro Panasovych Zlochevskiy

The aim of the work is to analyse the work of the chief artist of the Odesa State Academic Opera and Ballet Theatre, People's Artist of Ukraine, Honoured Artist of Ukraine and Georgia Petro Panasovych Zlochevskiy (1907, Kyiv-1987, Odesa). The research methodology is based on historical, cultural, theoretical, genre and style analysis of his creative activity in the theatre from 1932 as an artist, from 1944 as a chief artist (with a break in 1941-1944) to 1977. The scientific novelty of the work is to analyse the artist's activity in the dynamics of its development and in the historical context of the Odesa Theatre. The artist's work was distinguished by an amazing sense of style of the era, the ability to recreate this era on stage in performances of various genres. It turns out that the 1930s-1950s can be attributed to the first stage of his activity, characterised by elaborate details, elements of everyday life, the creation of colourful and picturesque scenery to embody a spectacular performance. Highlights were the performances of new operas and ballets by such composers as R. Gliere, K. Dankevych, O. Chyshko, B. Liatoshynskiy... The second stage began in the 1960s. The stage designer is concerned with the performance as a whole, so he prefers striking details that have a symbolic sound, as in Puccini's opera *Cio-Cio-San*, and uses the lighting possibilities of the stage, as in the opera by A. Petrov's opera 'The Shore of Hope', embodies the bold ideas of the directors thanks to the updated machinery, as in V. Hubarenko's opera 'The Squadron's Death', where a multi-storey safe for storing soft scenery was decorated as a warship. Conclusions. The work of the artist, painter, teacher and public figure P.P. Zlochevskiy is very multifaceted and productive. The list of productions, the scenography of which was created by the chief artist of the Odesa Opera and Ballet Theatre, allows us to study its history.

Key words: Odesa Opera and Ballet Theatre, genre and style analysis, peculiarities of interpretation, theatre artist, plastic system, figurative design of the play, spatial image.

Актуальність теми дослідження. Одеський оперний театр багатий традиціями та іменами чудових майстрів. Прізвище Злочевського Петра Панасовича – народного художника УРСР (1964), заслуженого діяча мистецтв УРСР (1946) та Груз. РСР (1954), головного художника театру від 1944 по 1977 роки, завжди прикрашало афішу і було свідоцтвом високої якості вистави.

Петро Панасович Злочевський розпочав свою діяльність у Одеському театрі у 1932 році балетом «Дон Кіхот» Л. Мінкуса (постановка Павла Вірського). Молодий митець після закінчення у 1931 році Київського художнього інституту за класом засновників українського театральньо-декораційного мистецтва Ф. Кричевського, Ф. Красицького, одного з лідерів світового авангарду В. Татліна і К. Єлєва добре «вписався» у певні традиції, які склалися до того в колективі. Його колегами були вже відомі художники-постановники І. С. Назаров і І. О. Садовников, художники-декоратори К. Г. Рош та А. А. Хурмузі. У 1920-х роках майже всі декоратори театрів України стояли на конструктивістських позиціях. Одеські театральні художники не були виключенням. Будучи представниками різних художніх напрямків, вони кожен по-своєму здійснювали свої новації.

Центральною метою Одеського театру опери та балету, який 28 вересня 1926 отримав статус державного академічного, було поповнення репертуару творами українських композиторів-класиків та сучасних. У 1935 році була здійснена постановка опери С. Гулака-Артемівського «Запорожець за Дунаєм», через рік ставлять «Наталку Полтавку», а у 1937 році – лисенківську «Майську ніч, або Утоплену». Саме в цих виставах виявився талант художника Петра Панасовича Злочевського.

Характерно, що у рецензіях того часу часто підкреслювалася ідея сумісного задуму вистави постановочною групою. Так, про «Запорожець за Дунаєм» сказано, що «диригент М. Гольдман, режисер В. Манзій, який виконав також композицію спектакля, і художник П. Злочевський прагнули до втілення зрелищного видовища». Опера «Утоплена» вражала бездоганно виконаними живописними декораціями з буйним цвітінням природи.

«Колоритні й мальовничі декорації» молодий митець створив у 1936 році для опери «Щорс» українського майстра-симфоніста Б. Лятошинського [3].

Першою балетною прем'єрою післявоєнного часу став балет «Лілея» одеського композитора Костянтина Данькевича. На думку М. Галушко, музика К. Ф. Данькевича, обдарованого композитора, ректора ОДК у важкі повоєнні роки, сьогодні цікавить нас не тільки як зразок втілення українського фольклору в мистецтві 30-х років (балет завершено у 1939). В ній є щирий мелодизм і така приваблива для балету якість, як дансантність – зручність для танців [6]. В. Вронський, Ю. Русинов і П. Злочевський знайшли оригінальне втілення партитури композитора, поставивши балет-драму. Вистава виявилася етапною для одеського балету. Однією з найкращих виконавиць партії Лілеї було визнано заслужену артистку УРСР Аллу Риндіну.

У 1951 році постановочна група під керівництвом диригента М. Покровського з одностудійцями – режисером Я. Милешко, художником П. Злочевським, хормейстером І. Співаковою та балетмейстером В. Вронським, здійснила постановку опери К. Данькевича «Богдан Хмельницький». П. Злочевський вважав цю постановку одною із надзвичайно важливих для себе. Через три роки та ж сама постановочна група втілила другу редакцію опери.

У 1947 році «у стінах театру», як тоді писали, народився новий балет «Олеся». Музика диригента одеського театру Ю. Русинова за лібрето А. Риндіної. Поєднання ліричної любовної теми із темою патріотизму було втілено динамічно, мальовничо та барвисто. Декорації П. Злочевського підкреслили мелодії, що тяжіють до української народної пісні, і талановито та темпераментно звучали в оркестрі. Визнання глядачів було віддано солістам балету, і в першу чергу виконавиці головної партії Т. Іваньковській [2].

Значне місце у творчому доробку художника займали твори Р. М. Глієра. У творчому союзі з балетмейстером В. Вронським та диригентом Г. Рісманом він працював над балетом «Есмеральда» Ц. Пуні в інструментовці Р. М. Глієра, до якого створив дуже ефектні декорації. Спектакль був визнаний справжнім успі-

хом театру. Головну партію виконала Т. Іваньковська, роль Клода Фролло – А. Терехов, Квазімодо – Г. Рельс. У 1949 році було здійснено постановку другої редакції балету Р. М. Глієра «Червоний мак» (балетмейстер В. Вронський, диригент Ю. Русінов, художник П. Злочевський) пройшла з великим успіхом. Знову театр звернувся до цієї вистави, яка вже мала назву «Червона квітка», у 1958 році.

Особливо яскравою та талановитою сценографією художника став балет Р. Глієра «Мідний вершник» (1956). Театр продемонстрував високу музичну та хореографічну культуру. Р. М. Глієр виділив яскраву та талановиту роботу художника над виставою, яка стала творчою удачею і святом для Петра Панасовича. Композитор виділив також роботу постановників С. Павлова та З. Васильєвої, диригента В. Герцмана та виконавців, які продемонстрували високу музичну та хореографічну культуру» [1, с. 3].

Безперечний творчий успіх випав на долю класичних вистав у сценографії П. Злочевського. Це і «Князь Ігор» (До 750-річчя до «Слова о полку Ігореві»), і «Руслан і Людмила», що стала явищем сезону (1939). І балет П. Чайковського «Лебедине озеро» (балетмейстер В. Вронський, диригент Ю. Русінов) (1946), в якому художнику дуже вдалися такі сценічні ефекти, як політ лебедів, несподівана поява Одетти на балу в палаці, руйнування царства чарівника і поява кришталевого замку у фіналі [7].

Аналіз діяльності П. П. Злочевського свідчить про те, що його творчість відрізнялася дивовижним почуттям стилю епохи, вмінням відтворити цю епоху на сцені у виставах різних жанрів.

З роками змінювалися як погляди художника на свою творчість, так і способи, якими він досягав бажаного. Це дозволяє умовно розділити творчу діяльність митця на два етапи. Перший – це початок роботи, вистави 1940–50-х років, котрим характерні докладно виписані деталі, подробиці побуту, про що йшлося вище.

Другий етап розпочався у 1960-ті роки. Художник зазнавався, що з часом і досвідом відбувалася еволюція його поглядів, змінювалося сприйняття простору сцени. Коли він тільки-но починав творити, для нього було важливо привернути увагу глядача.

«Я, якщо можна сказати, іноді тиснув автора. До того ж я дотримувався мальовничого спрямування в оформленні: випишував деталі, гудзички, був багатослівним, а іноді й натуралістичним». Сцена була перевантажена. У подальшій творчості сценографа хвилює спектакль загалом, тому він віддає перевагу вражаючим деталям, що мають символічне звучання, використовує світлові можливості сцени тощо.

Наведемо кілька прикладів, підтверджуючих цю тезу.

Опери Джакомо Пуччіні, складні для виконання, завжди були «предметом опіки» головних спеціалістів. Талановитий та плідно працюючий Петро Панасович Злочевський був тим сценографом, який міг двома-трьома штрихами передати внутрішній стан вистави. Й досі пам'ятають його «Чіо-Чіо-Сан», де у 1-му акті сакура була вся в цвіту, у 2-му акті на неї вже не було цвіту, а у 3-му – вітка зовсім гола, навіть без листя. Це був чудовий образ трагедії головної героїні. А його «японський будиночок» став невід'ємною частиною вистави на довгі роки. Коли у 60-х роках театр відновлював цю оперу, не ставилася задача нового прочитання, мізансцени та декорації залишилися колишніми. Але з'явилася нова Чіо-Чіо-Сан – Неллі Мельник. Переломлена у творчій свідомості співачки, драма зазвучала по-новому, і вся опера набула нового забарвлення, нових рис. Цікаво, що згодом головну партію в опері «Мадам Баттерфляй» виконувала дочка Неллі Мельник та Валентина Анісімова – Тетяна – народна артистка України.

На прем'єрі свого балету «Берег надії» (балетмейстер М. Трегубов, диригент Д. Сіпітінер, 1963) був присутній автор – молодий композитор Андрій Петров. В інтерв'ю він сказав: «Сподобались мені декорації й костюми П. Злочевського. Принцип оформлення спектаклю, в якому один з найголовніших компонентів – світло, на мою думку, дуже правильний. На сцені – багатство барв і в той же час ніякої непотрібної бутафорії, зайвих подробиць. Мені здається, що театр створив дуже цікавий спектакль. Ірина Михайличенко і Юрій Загатов – виконавці головних партій – і всі учасники танцюють по-справжньому із захватом і виразно» [11].

Не так часто в репертуарі театру з'являлися комічні опери. 26 грудня 1959 року диригент Ю. Русинов, режисер Д. Смолич, художник П. Злочевський, балетмейстер М. Трегубов успішно здійснили першопрочитання другої редакції опери О. Сандлера «В степах України» за лібрето С. Олійника за однойменною п'єсою О. Корнійчука. Також з задоволенням сприйняли глядачі постановку комічної опери О. Сандлера «Собака на сні» за однойменною комедією Лопе де Вега (1966), де кожний персонаж мав свою характеристику (диригент Д. Сіпітінер). Дотепно використовуючи поворотне коло, художник домігся плавної зміни картин. Декорації його лаконічні, без зайвої деталізації [13].

У 1965 році відбулася прем'єра – першовтілення романтично-казкової опери Ю. Мейтуса «Вітрова донька» (диригент Г. Проваторов, режисер Г. Дикий, художник П. Злочевський, хормейстер М. Тараканов, балетмейстер М. Трегубов). Композитор вважається фундатором модерної української опери, і художник відтворив картини сьогоденності, що цікаво переплеталися у «Вітровій доньці» з народною фантастикою, узагальненою поетичною символікою, навіяною легендами. [14, с. 168–169]. Головну партію Калинки блискавично виконала молода солістка А. Джамагорцян.

Особливу увагу критики та слухачів привернула постановка опери В. С. Губаренка «Загибель ескадри», здійснена у 1967 році після закінчення реставрації театру. Музична драма в 6-ти картинах за лібрето В. Бичка і В. Губаренка за мотивами однойменної п'єси О. Корнійчука відразу привернула увагу не лише професіональних музикантів, але й широкого кола слухачів новизною, надзвичайною експресивністю та комунікативністю музичної мови. Одеський колектив взяв за основу перший триактний варіант партитури. Радував дзвінкоголоссям і виваженістю регістрів хор (хормейстери Д. Загрецький і В. Кіосе).

Художники М. Виноградов та П. Злочевський запропонували яскраве декоративне рішення вистави. Оновлена машинерія дала змогу втілити сміливі задумки постановників. Багатопверховий сейф для зберігання м'яких декорацій було декоровано як бойовий корабель. «Рухлива металева конструкція – високий міст, що

перетворювався то на верхню палубу, то на корабельний трап, то на борт бойового корабля, – дозволила режисеру Б. Рябікіну побудувати різноманітні скульптурно-завершені й емоційно-наснажені масові пластичні композиції [2, с. 176, 178]¹. Здавалося, настроями музики дихало небо, яке то сліпило очі морською синню, то сяяло блакиттю, то ставало похмурим, бузково-зеленим, то неначе червоніло загравами, палахкотіло й майорилось, немов переможний прапор. Ведучий режисер Н. Григор згадувала, що коли наприкінці вистави сейф ішов вниз, як ескадра під воду, це справляло колосальне враження, і глядачі вставали.

Багато хто сприймає його як автора монументальних, історичних полотен, але йому не був чужим світ коротких одноактних балетів, створених на основі літературного лібрето для втілення в хореографічних образах. Так, у репертуарі одеського театру з'явився балет «Болеро» – хореографічна поема М. Равеля (балетмейстер М. Трегубов, диригент М. Покровський, художник П. Злочевський) (1963); «Франческа да Ріміні» на музику симфонічної поеми П. Чайковського (балетмейстер М. Трегубов, диригент М. Покровський, художник П. Злочевський) (1963); «Караван» на музику симфонічної замальовки С. Гаджибекова (балетмейстер М. Трегубов, диригент Ю. Русинов, художник П. Злочевський) (1965); «Хореографічна фантазія» – велике класичне па на музику «Варіацій на тему Гайдна» Й. Брамса (хореографія І. Чернишова, диригент В. Данилов, художник П. Злочевський) (1974).

Принципи творчості головного художника Одеського театру П. П. Злочевського завжди підкорялися його вислову (цитована стаття опублікована в 1988 році): «Кожен театральний художник має свою пластичну систему, свою, властиву тільки йому мову, якою він користується при вирішенні просторового образного оформлення п'єси. У зв'язку з цим питання про творчу співдружність із режисером-постановником набуває величез-

¹ Станішевський Ю. О. Оперний театр Радянської України. Історія і сучасність. К.: Муз. Україна, 1988. 348 с. С. 178. Диригент Г. Проваторов, режисер Б. Рябікін, художники М. Виноградов і П. Злочевський, хормейстери Д. Загорецький та В. Кюсе, балетмейстер М. Трегубов.

ного значення, тому що не може бути й мови про те, щоб режисер мислив інакше, ніж сценограф, про вирішення п'єси. В оформленні все важливо, все працює, але, перш за все, це те, що простір сцени має бути підпорядкований простору драми. А з огляду на те, що в оперному театрі музика представляє канву, по якій має розгортатися просторове драматичне рішення оформлення, то все повинно бути підпорядковане музиці: витончений живопис, гармонійність композиції, рівновага обсягів, колірна гамма, що підкреслює музичний настрій, і т. д. Сценографічний образ – образ просторовий. Простір – те, з чого художнику доводиться починати». Він стверджував, що «простір п'єси, опери не може виникнути поза межами дії... Простір п'єси не адекватний фізичному простору сцени. У свій час ілюзорне оформлення сприяло сприйняттю глядачем сцени в ілюзорно розширених межах. Простір п'єси – це пластична форма її емоцій» [9, с. 16–18].

Висновки. Петро Панасович Злочевський створив сценографію понад 430 вистав у театрах Одеси, Донецька, Києва, Львова, Харкова, Москви, Вільнюса, Кишинєва, Тбілісі, Алма-Ати, Фрунзе та ін., та за кордоном – у м. Тирана («Мадам Батерфляй», «Кармен») та у м. Варна («Князь Ігор»).

У Державному архіві Одеської області у фондах особового походження зберігаються документи [8], що свідчать про талант, невгамонну енергію й високопрофесійні результати діяльності П. П. Злочевського – митця, художника, педагога та суспільного діяча. Ми би додали, що він був сучасною людиною і гідним менеджером.

В архіві зберігаються малюнки П. О. Злочевського, фотокопії ескізів декорацій та костюмів до вистав, документи виставок (списки праць, каталог), афіші вистав та виставок; рукописи статей від 1939 по 1987 рр. Листи директорів вітчизняних та зарубіжних театрів про постановку вистав, листи Співки художників УРСР, вітання, фотодокументи тощо.

П. П. Злочевський з молодих років був талановитим митцем. У 1930-х роках окрім роботи в Оперному театрі він викладав історію мистецтв та зовнішнього оформлення вистави у Одесь-

кому музично-драматичного інституту (Одеської консерваторії) та Театрального технікумі. Брав участь в оформленні Всеукраїнської виставки (1927), оформлював першу Харчову виставку у м. Києві та виставку досягнень народного господарства у м. Кишиневі (1930). На початку 1940-х років був головним художником драматичного театру у м. Фрунзе (1941–1942) та Академічного театру опери та балету в м. Алма-Аті (1942–1944).

Починаючи з 1950-х років брав участь у різних виставках за кордоном – м. Тірані (Албанія, 1960), м. Варні (Болгарія, 1965), Угорщині, Румунії, Югославії, Італії, Єгипту, проводив персональні виставки у Одесі (1967, 1985), Києві (1983), Тбілісі (1984). Наприклад, у 1951 році на виставці, де були представлені роботи О. Головіна, Є. Лансере, Ф. Федоровського, які в минулому здійснювали оформлення вистав в одеських театрах, П. П. Злочевський представив свої ескізи вистав «Олеся», «Раймонда», «Фадетта», «Євгеній Онегін», «Казка про царя Салтана», «Богдан Хмельницький» [5]. У 1971 році відбулася персональна виставка робіт народного художника України Петра Панасовича Злочевського зі змістовним каталогом [10].

Був автором серії пейзажів «Дністер» (1967–1968 рр.). Писав оповідання, п'єси, спогади. Був художником кінофільмів «Шарф коханої», «Повість про перше кохання»...

Будучи головним художником Одеського державного академічного театру опери та балету, П. П. Злочевський з середини 1960-х років працював доцентом, професором художньо-графічного факультету Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського (нині – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського). Протягом кількох років був завідувачем кафедри живопису [4, с. 157, 162], автором трьох навчальних посібників для студентів та методичного посібника «Малюнок голови».

Протягом 11 років П. П. Злочевський був членом Одеського обласного правління Спілки художників УРСР, 6 років – членом республіканського правління і президії правління Спілки художників УРСР, 30 років – головою правління Спілки художників УРСР; був членом художньої ради Одеського облвиконкому.

Роботи видатного театрального художника зберігаються у Київському музеї театрального мистецтва, у музеї Одеського театру опери та балету, Київському державному музеї імені Шевченка тощо [12].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Медный всадник» на сцене Одесского театра. Знамя коммунизма. 1956. № 103 (4208), 25 мая. С. 3.
2. Апфельцвайг И. Премьера балета «Олеся». Большевицское знамя. 1948. 6 января.
3. Апфельцвайг І. Опера про легендарного начдива Щорса. Чорноморська комуна. 1939. 4 вересня.
4. Болдирев І. А. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського: Історичний поступ. Сучасність. Майбутнє. Одеса, Фаворит, 2007. С. 157, 162.
5. Выставка работ театральных художников. Большевицское знамя. 1951. 6 января.
6. Галушко М. Возвращение «Лилеи». Одесские известия. 2002. 4 сентября.
7. Гортенко Й. «Лебедине озеро» на сцені Одеського театру опери й балету. Чорноморська комуна. 1946. 23 січня.
8. Державний архів Одеської області. Путівник. Випуск 1. Фонди особового походження / упорядкув. В. Ф. Онопрієнко. Одеса: Прескур'єр, 2012. 292 с. С. 127, 128. Ф. Р-7975, 15 од. зб. (1939–1988).
9. Злочевский П. А. Сценография гоголевских спектаклей в Одесском театре оперы и балета. *Тезисы докладов и сообщений на областной Гоголевской научной конференции*. Одесса, 1988, 15–16 апреля. С. 16–18.
10. Кордонский М. Персональная выставка приведений народного художника Украинской ССР Петра Афанасьевича Злочевского. Каталог. Одесса. 1971.
11. Лисаковский І. Хай поворот – рішучий. Комсомольська іскра. 1963. 23 жовтня.
12. Полвека в одесской Опере. 25.05.2019, 11:35. URL: <https://grad.ua/ru/istoriya-odessy/82313-polveka-v-odesskoj-opere.html>
13. Свірський Р. Лопе де Вега на оперній сцені. Культура і життя. 1967. 17 вересня.
14. Станішевський Ю. О. Оперний театр Радянської України. Історія і сучасність. К. : Муз. Україна, 1988. 348 с. С. 168-169.

REFERENCES

1. «The Bronze Horseman» on the stage of the Odessa Theatre (1956). *Znamya kommunizma* (p. 3) [in Russian].
2. Apfelzveig, I. (1948). Premiere of the ballet «Olesya». *Bolshevistskoye znamya* [in Russian].

3. Apfelzweig, I. (1939). Opera about the legendary division commander Shchors. Chornomorskaya kommuna [in Russian].
4. Boldirev, I. A. (2007). South Ukrainian State Pedagogical University named after. Odessa, Favorit (P. 157, 162) [in Ukrainian].
5. Exhibition of works by theatre artists (1951). Bolshevistskoye znayma [in Russian].
6. Galushko, M. (2002). The Return of «Lily». Odesskiye izvestiya [in Russian].
7. Gortenko, I. (1946). «Swan Lake» on the stage of the Odessky Opera and Ballet Theater. Chernomorska komuna [in Ukrainian].
8. State Archives of Odessa Region. Traveler. Issue 1. Fondi special arrangement / arrangement. V. F. Onoprienko. Odessa: Pres-courier, 2012. 292 p. S. 127, 128. F. R-7975, 15 od. zb. (1939–1988) [in Ukrainian].
9. Zlochevskiy, P. A. (1988). Scenography of Gogol's performances in the Odessa Opera and Ballet Theatre. Abstracts of reports and messages at the regional Gogol scientific conference. Odessa (P. 16–18) [in Russian].
10. Kordonskiy, M. (1971). Personal exhibition of works by People's Artist of the Ukrainian SSR Petro Afanasyevich Zlochevsky. Catalog. Odessa [in Russian]. .
11. Lisakovskiy, I. (1963). Let the turn be decisive. Komsomolska iskra [in Ukrainian].
12. 25.05.2019 | Half a century at the Odessa Opera. URL: <https://grad.ua/ru/istoriya-odessy/82313-polveka-v-odesskoj-opere.html> [in Russian].
13. Svirskiy, R. (1967). Lope de Vega on the opera stage. Kultura i zshittya [in Ukrainian].
14. Stanishevskiy, Yu. O. (1988). Opera Theater of Soviet Ukraine. History and modernity. K.: Mus. Ukraine, 348 p. (P. 168-169). [in Ukrainian].